

il vero non vigila su di lui continuamente, ma deve poi salvaguardarlo da piccoli passi sbagliati, visto che anche il più bravo traduttore commette pur qualche volta uno sbaglio o sceglie un vocabolo meno felice. Quando il lavoro consegnato lascia a desiderare, spetta al redattore l'ingrato compito di farne qualcosa di meglio, per cui talvolta gli tocca di riscrivere frasi intere, le più difficili naturalmente. Nel suo zelo il redattore può qualche volta disseminare con più prodigalità di quanto occorra le sue osservazioni in rosso o in verde, cosa che fa uscir dai gangheri il traduttore: chi ha fatto il suo lavoro come si deve, tollera – si sa – soltanto interventi minimi, e per di più soltanto dopo essere stato consultato. Nondimeno il traduttore deve tenere in onore il buon redattore e ricordarsi che ogni miglioramento apportato al suo lavoro torna a maggior gloria del traduttore, mentre il redattore, proprio come il suo modello celeste, rimane invisibile.

Per me, che ho imparato il mestiere nella pratica, l'editore-redattore che ha guidato i miei passi in questa carriera è stato un nume tutelare d'inestimabile valore. Alla fiducia che Chris de Ruig fin dal primo momento ha riposto in me devo i primi incarichi importanti con cui ho potuto acquistare la necessaria reputazione. Stasera non ho parlato degli scrittori di cui ho tradotto una o più opere. L'avrei fatto volentieri, ma sarebbe diventata una storia troppo lunga e ho già parlato abbastanza. Ringrazio la Fondazione Principe Bernardo, ringrazio la giuria per il molto lavoro che senza dubbio ha svolto per giungere alla decisione, e ringrazio voi tutti per l'attenzione prestatami.

P.S. L'esempio addotto dalla giuria di un errore da parte mia (...l'aria di Cherubini: 'Voi che sapete...') mi ha toccato nel mio debole. E' escluso ch'io non sapessi che si trattava di un'aria dalle *Nozze di Figaro* di Mozart: io stessa ho cantato quell'aria diecine di volte, sia pur non sulle scene. Che il frivolo Cherubino racchiudesse nel suo cuore molte donne, non poteva essere per me la ragione di innalzare lui stesso al plurale.

Eppure questo esempio è proprio molto interessante quale prova di come un errore possa facilmente insinuarsi in un libro, soprattutto se, come qui, è questione di una sola lettera e ne risultano due nomi noti entrambi nella letteratura musicale. Una svista del genere può derivare da: un errore di battitura o un momento di confusione del traduttore (bisogna mettersi prima la mano sulla propria coscienza), un errore di composizione rimasto incorretto, o una 'correzione' del correttore che ha pensato che io avessi scritto sbagliato il nome del compositore Cherubini. Con questa osservazione non voglio affatto pretendere di non fare mai errori. Sono anzi grata alla giuria che non ha addotto altri esempi, che saranno certamente rinvenibili spulciando le mie traduzioni.

(traduzione dall'olandese di Dina Aristodemo)

Juryrapport Marietje D'Hane-Scheltema

Wie zich er van tijd tot tijd over verbaast dat mensen zich met elkaar kunnen verstaan ondanks hun psychische verschillen, hun uiteenlopende opvoeding, scholing en levenservaring, moet het wel duizelen als hij zich bedenkt hoeveel een Nederlandse lezer anno 1986 scheidt van de Romeinse satiricus Juvenalis, die in ongeveer 120 na Chr. geschreven heeft. Zijn taal wordt niet meer gesproken, de maatschappij waarover en waartegen hij schrijft is totaal verdwenen en zelfs van zijn uiterlijke levensomstandigheden weten wij zo goed als niets. En toch, wanneer we de Juvenalis-vertaling van mevrouw d'Hane-Scheltema beginnen te lezen, blijkt de overtuigingskracht van de poëtische satiren groot genoeg om ons te doen vergeten welke kloof er gaapt tussen ons en deze dichter. Een paar korte flitsen uit zijn satiren om dit te illustreren:

Over de ouderdom (10, 190-195)

*Is ouderdom dan niet een lange reeks
van narigheid? Je ziet het toch meteen al:
een grauw verlept gezicht, zichzelf onteigend,
een looien lap als huid, wangzakken slap
en rimpelgroeven die doen denken aan
een Afrikaanse moederaap die in
een donker bos haar oude kaken krabt*

Een betrapte echtgenote (6, 281-285):

*Zij zegt:
Hadden wij niet een afspraak dat jij doen mag
wat je maar wil, en ik van mijn kant ook?
Je schreeuwt nu wel de hele boel op stelten,
maar ik ben ook een mens! – Geen groter mond
dan van betrapte vrouwen, want die meten
hun eigen boosheid af naar eigen slecht geweten!*

Menselijke goedheid (13, 64-70)

*Als ik een braaf, onkreukbaar mens ontmoet,
is dat een fenomeen, voor mij gelijk aan
een Siamese tweeling, aan een muilddier
dat jongen krijgt, aan 't wonder van de boer
die vissen in zijn ploegland vond en even
onvoorspellend als een keienregen
of 'n bijenzwerm die als een druiventros
boven een tempelnok blijft zweven, of
een bergstroom die met wonderlijke kolken
een vloed van melk met zich de zee intrekt*

Waaraan is het te danken dat ons deze poëzie zo direct aanspreekt? Het antwoord op deze vraag is tweeledig en moet gezocht worden in de aard van het vertaalde werk en in de kwaliteiten van de vertaalster. De satire, althans in de vorm waarin Juvenalis

deze schreef, staat qua thematiek veel minder ver van de moderne lezer dan het epos of de tragedie uit dezelfde periode. Hier geen ingewikkeld godenapparaat of tot de draad versleten mythologische stof; Juvenalis vindt zijn materiaal, zoals hij zelf zegt, op straat, en alles wat de mensen beweegt, verwerkt hij in de stampot van zijn boek. Zo zien we in de eerste satire in snelle opeenvolging aan ons de typen voorbijtrekken die hem tot het schrijven van zijn verontwaardigde satiren drijven: de eunuch, het manwif, de parvenu, de steenrijke vreemdeling, de advocaat van kwade zaken, de erfenisjager en de gifmoordenares. Hierbij moet direct worden aangetekend dat de keuze van Juvenalis voor het alledaagse als onderwerp voor zijn gedichten niet alleen de positieve kanten heeft van directheid en herkenbaarheid. De schaduwzijde ervan is, zeker voor de vertaler, dat de satiren volstaan met verwijzingen naar personen, situaties, en instellingen die de gemiddelde moderne lezer onbekend zijn. De Romeinse satiricus valt namelijk wat hij als misstanden of gebreken ziet niet in abstracto aan, maar attaqueert altijd personen, desnoods fictieve, die van die misstanden de schuld krijgen of die gebreken belichamen. Zo ontstaat een probleem dat zich bij het vertalen ook van ander werk uit de klassieke oudheid voordoet. Moet de vertaler ieder detail opnemen, waardoor een vloed van noten noodzakelijk wordt die de lezer het zicht op de tekst bemoeilijkt, of moet hij rigoureuus schrappen wat passé is op gevaar af te eigenmachtig in de tekst in te grijpen en die misschien onherkenbaar te verminken?

Alvorens iets te zeggen over de oplossing die mevrouw d'Hane voor dit probleem heeft gevonden, noemen we nog een factor waardoor de vertaling van juist deze Latijnse poëzie in zo goede aarde valt. Het Nederlandse publiek is vertrouwd en verweend met literaire vormen die wat toon en thematiek betreft niet ver van Juvenalis afstaan. De zeer persoonlijke reacties van onze columnisten in dag- en weekbladen, niet alleen op actuele gebeurtenissen en modetrends, maar evenzeer op serieuze ethische en politieke vraagstukken, laten zich in veel opzichten vergelijken met de Romeinse satire.

Het zou overigens verkeerd zijn Juvenalis' satiren primair te beschouwen als uitingen van maatschappelijk engagement. De satiricus geeft in zijn gedichten een zwartboek van de menselijke tekortkomingen, geen verkapte blauwdruk van een betere samenleving. Zelfs wanneer Juvenalis het traditionele beeld van het primitieve bestaan op het land oproept, als contrast met het zedeloze grotestadsleven van zijn eigen tijd, verlustigt hij zich niet in sentimentele nostalgie, maar schrijft hij spottend over de

*kleine kamertjes van kille holen
waar vuur en vee en mensen met hun goden
de duisternis bewoonden, en waar moeder
de bergmevrouw de takkenbedden spreidde
met blaren, stro en zelfbereide huiden.
En als zij dan haar kroost van groot tot klein*

*de tepels reikte, vaak nog ruiger dan
haar eikelsknabbelende wildeman,
wat een verschil met onze Lesbia
die voor het sterven van een mus haar ogen
bederven wil! (6, 3-12)*

Men moet Juvenalis en zijn verre Nederlandse nazaten niet vragen hoe het wél moet met cultuurpolitiek, welzijnszorg of vrouwenbeweging. Dat moeten politici en feministen maar bedenken. De satiricus wacht achter zijn schrijftafel af en zal, ongeacht de uitkomst, de staf breken over hun bedenkzels. Bij hem is de aanval geen middel, maar doel. Het gaat hem bovenal om de perfecte karakterisering en de fonkelende formulering.

Wat dit laatste betreft is Juvenalis moeilijk te evenaren. Hij schrijft met een overrompelende vaart, met een minimum aan woorden en een maximum aan stilistische vondsten en puntige uitspraken. Deze sententiae zijn zo perfect van vormgeving dat vele ervan eindeloos geciteerd zijn gedurende de eeuwen waarin het niet elitair gevonden werd een Latijns auteur te citeren. Het grote aantal verwijzingen naar contemporaine zaken en de formele perfectie in Juvenalis' satiren hebben de vertaalster voor grote, maar voor haar niet onoverkomelijke problemen geplaatst. Zij heeft zich inzake de verwijzingen letterlijk behoudend opgesteld. Al die verwijzingen die binnen een gedicht een duidelijke functie bezitten, heeft zij gehandhaafd. Een enkele maal neemt zij verduidelijkingen in haar tekst op, en waar het absoluut nodig is, verschaft zij nadere informatie in aantekeningen. Twee dingen hebben haar, zo merkt zij in haar nawoord op, bij deze vertaling niet voor ogen gestaan: modernisering van de inhoud en een eigen vrije vertaling of bewerking. De jury is verheugd over deze beslissing, allereerst om de eenvoudige reden dat zij anders niet in de gelegenheid zou zijn geweest het vernuft van deze vertaalster te eren. Het uit 1978 stammende statuut van de Martinus Nijhoff Prijs bepaalt immers dat 'de prijs wordt gegeven voor vertalingen, niet voor bewerkingen waarbij de intenties van de bewerker prevaleren boven die van de oorspronkelijke auteur'. Een nog gewichtiger reden om blij te zijn met deze beslissing is hierin gelegen, dat een actualisering van Juvenalis' Satiren paradoxalwijze een produkt zou hebben opgeleverd dat sneller gedateerd zou raken dan de getrouwe vertaling die mevrouw d'Hane het Nederlandse publiek heeft geschonken.

Over tien jaar zullen toespelingen op actuele politieke en maatschappelijke toestanden verouderd klinken en over twintig jaar moeten er waarschijnlijk geleerde noten bij. Dan zijn we twee stappen van Juvenalis verwijderd en moet de bewerking wel over uitzonderlijke eigen kwaliteiten beschikken om zich als zelfstandig kunstwerk te kunnen handhaven. Dit is weinig waarschijnlijk, zij het niet onmogelijk, zoals de bewerking die Samuel Johnson onder de titel 'The Vanity of Human Wishes' van de tiende satire gemaakt heeft bewijst. Wat de formele kanten van het werk aangaat, heeft de vertaalster de Latijnse hexameters door vijf- en

vijfeneenhalfoetige jamben weergegeven. Dat is een snelle maat, waarin de vaart van het origineel goed behouden kan worden. Hij draagt echter het risico in zich van een al te grote souplesse, zodat men het gevoel kan krijgen proza te lezen en niet volledig recht gedaan wordt aan de gestileerde compactheid van het origineel.

Het lijkt alsof de vertaalster dit gevaar heeft ingezien en daarom – overigens zonder vaste regelmaat – binnen- en eindrijm heeft toegepast.

Soms heeft dat de extra functie dat het een sententia als zodanig herkenbaar maakt, zoals in het citaat over de betrapte vrouwen, 'die meten/hun boosheid af naar eigen slecht geweten'.

Van de talloze stilistische kunstgrepen die Juvenalis op zijn lezer loslaat geven we tot slot een enkel voorbeeld om te laten zien hoe de vertaalster eenzelfde effect in het Nederlands weet te verkrijgen. In zijn tiende satire illustreert Juvenalis aan de hand van de ondergang van Seianus, eens de tweede man in het Rijk onder Tiberius en druk intrigerend om zelf keizer te worden, hoe dwaas het is macht te begeren. Hij laat de lezer zeven volgepakte regels lang in onzekerheid over wie hij het heeft, tot in de achtste de naam van Seianus voor het eerst valt, extra gemarkeerd door enjambement. Het Latijn leent zich door zijn vrijere woordschikking gemakkelijker voor zulke effecten dan het Nederlands, maar ook in de vertaling blijft de spanning behouden (10, 56-62):

*Een man krijgt macht, maar slaat te pletter tegen
een stroom van afgunst, en die hele serie
eervolle titels wordt zijn dood; met kabels
haalt men zijn ruitersstandbeeld neer, de wagen
wordt met de botte bijl gesloopt, het tweespan,
hoezeer onschuldig ook, kapot geslagen,
en dan laait hoog het vuur: dank zij de blaasbalg
brandt daar en knettert het eens zo geliefde,
op één na machtigste hoofd van het land,
Sejanus' bronzen beeld...*

Een schoolmeesterachtige opmerking tot besluit: het is jammer dat de vertaalster, ongetwijfeld omwille van het rijm, in de volgende regels de volgorde heeft gewijzigd. Uit het beeld van Seianus worden vervaardigd 'kruikjes, schalen, een koekepan en pispotten'. De reeks eindigt bij Juvenalis opzettelijk een beetje grof, waardoor de val van Seianus een frappante uitdrukking krijgt.

Mevrouw d'Hane schrijft: 'waarvan de resten/hooguit nog dienen voor het smeden van/een ijzeren kruik of koekepan'. Het is niet het enige geval waar de vertaalster kiesheidshalve het gepeperde taalgebruik van Juvenalis iets te beschaafd heeft weergegeven.

Al vóór de verschijning van deze volledige Juvenalis-vertaling gold mevrouw d'Hane als een van de meest vooraanstaande vertalers uit zowel het Grieks als het Latijn op grond van haar vertalingen van onder meer komedies van Aristophanes en

epigrammen uit de Anthologia Palatina. Met de vanavond bekroonde vertaling heeft zij zich gemanifesteerd niet als 'prima inter pares' maar als 'primadonna assoluta'. Vertalen is veroveren, heeft zij zelf gezegd. Dank zij haar werk kan zich de Nederlandse lezer een adequaat beeld vormen van wat de Romeinse satire op haar hoogtepunt heeft betekend.

Om deze reden heeft de jury unaniem besloten mevrouw d'Hane-Scheltema bij het bestuur van het Prins Bernhard Fonds ter bekroning voor te dragen.